

УДК 349.3:364.044.26-055.5/7(477)

СОЦІАЛЬНІ РИЗИКИ ЯК ПІДСТАВА НАДАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СІМЕЙ З ДІТЬМИ

Бориченко К.В.,

аспірантка кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті сформульовано поняття соціальних ризиків як підстави для надання соціального захисту сімей з дітьми, визначені його основні ознаки, надано їх перелік та проведена класифікація.

Ключові слова: соціальний ризик, соціальний захист, сім'я з дітьми.

В статье сформулировано понятие социальных рисков как основания предоставления социальной защиты семей с детьми, определены его основные признаки, представлен их перечень и проведена классификация.

Ключевые слова: социальный риск, социальная защита, семья с детьми.

Borychenko K.V. SOCIAL RISKS AS A BASIS PROVISION OF SOCIAL PROTECTION FOR FAMILIES WITH CHILDREN

This paper formulates the notion of social risks as a basis for providing social protection for families with children, its main features provided for them and a classification.

Keywords: social risk, social protection, family with children.

Визначення поняття соціального захисту, що склалося в теорії права соціального забезпечення, містить у собі цільове призначення зазначеного явища – захист осіб від несприятливих наслідків соціальних ризиків.

Вчені по-різному підходять до визначення поняття соціального захисту. Наприклад, Б.І. Сташків сформулював визначення цього поняття на основі видів і форм матеріального забезпечення, що надаються на умовах,

передбачених законом чи договором, особам, які через незалежні від них обставини не мають достатніх засобів для існування.[1, с. 25] На думку К.М. Гусова, соціальний захист є формою вираження соціальної політики держави, спрямованою на матеріальне забезпечення певних категорій громадян, у випадку настання соціально значимих обставин, з метою вирівнювання їх соціального становища. [2, с. 10] Але, незважаючи на достатньо різні точки зору щодо змісту поняття соціального захисту, всі науковці одностайні у тому, що основним його завданням є захист особи від несприятливих наслідків соціально значимих обставин або соціальних ризиків.

Таким чином, соціальні ризики являють собою одну з основних категорій права соціального забезпечення. Важливе значення вони мають і для визначення поняття та змісту соціального захисту сімей з дітьми. Наявність несприятливих наслідків конкретних життєвих обставин, що виникли у процесі життєдіяльності родини, є необхідною умовою виникнення відносин у сфері соціального захисту сімей з дітьми та надання особам, що зазнали їх впливу, відповідної підтримки. У зв'язку з цим, аналіз конкретних соціальних ризиків, характерних для соціального захисту сімей з дітьми, дозволить більш детально дослідити його особливості.

Теорія соціального ризику не є новою у галузевій літературі. Її дослідженням займалися такі науковці, як Н. Віндорчик, П. Нікольський, В. Догадов, О. Мачульська, А. Благодир, Б. Сташків, Н. Болотіна та ін., які провели системний аналіз та надали визначення даного поняття, виділили його основні ознаки та провели класифікацію. Проте у наукових працях цих вчених соціальні ризики досліджувались у рамках соціального захисту в цілому, без урахування його особливостей для окремих категорій населення.

У зв'язку з цим метою даної статті є визначення переліку та особливостей соціальних ризиків, що характерні для соціального захисту сімей з дітьми.

Існування в праві соціального забезпечення такої категорії як соціальний ризик було доведено ще за радянських часів. Так, на початку

XX ст. Л.В. Забеліним була запропонована теорія «матеріальної незабезпеченості», відповідно до якої соціальний ризик становив собою явище, яке включало в себе всі випадки «соціальної незабезпеченості трудящих». [3, с. 216] Але пізніше як науковці, так і законодавець відмовились від використання поняття соціального ризику, посилаючись на те, що його існування можливе лише в умовах капіталізму.

З проголошенням незалежності України дослідження соціальних ризиків у праві соціального забезпечення продовжилися. Так, В.Д. Роїк визначив соціальний ризик як вірогідність настання матеріальної незабезпеченості працівників внаслідок втрати працездатності (професійні та загальні захворювання, нещасні випадки як на виробництві, так і поза ним).[4, с. 21] Однак, з таким трактуванням категорії соціального ризику важко погодитися, так як воно обмежує потенційне коло суб'єктів соціально-забезпечувальних відносин лише працівниками, що є необґрунтованим. Викликає заперечення також запропонована автором підстава виникнення права на соціальний захист – втрата доходу внаслідок втрати працездатності. Сьогодні поряд з соціально-економічними причинами здійснення державою соціального захисту населення, все більше розповсюджуються соціальні ризики фізіологічного (необхідність особливого догляду за дитиною-інвалідом) та демографічного (соціальний захист сімей з дітьми) характеру, що не враховано вченим.[5, с. 187]

У сучасній науці права соціального забезпечення загально визнаним є широкий підхід до визначення поняття соціального ризику. На думку О.Є. Мачульської, соціальний ризик – це вірогідність погіршення матеріального становища в результаті втрати заробітку чи іншого трудового доходу, зниження рівня життя нижче прожиткового мінімуму, а також у зв'язку з необхідністю додаткових витрат на утримання дітей та інших членів сім'ї, що потребують сторонньої допомоги, та створюють необхідність соціального захисту зі сторони держави.[6, с. 26]

М.О. Буянова, підтримуючи точку зору О.Є. Мачульської, цілком доречно вказує на те, що соціальний ризик не можна пов'язувати виключно з погіршенням матеріального становища. Так, надання послуг з протезування дітей-інвалідів, відповідно до Порядку забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації інвалідів, дітей-інвалідів та інших окремих категорій населення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 05.04.2012 р. № 321,[7] не пов'язане з матеріальним становищем родини, у якій виховується дитина. По-друге, названі причини втрати заробітку чи доходу не охоплюють усіх видів соціального захисту, що передбачені діючим законодавством (бідність, самотність та ін.).[8, с. 74]

На підставі вищезазначених аргументів, М.Ю. Федорова розширює зміст поняття соціального ризику, зазначаючи, що він являє собою можливість виникнення соціально несприятливих ситуацій, які пов'язані з необхідністю підтримки особи з боку держави та суспільства. Це не тільки ризику матеріальної незабезпеченості, але й ризику соціального неблагополуччя (сирітства, безпритульності та ін.).[9, с. 33]

Таким чином, соціальним ризиком визнається небезпека, що носить суспільний характер. У зв'язку з чим можна говорити про те, що першою і основною ознакою соціальних ризиків у праві соціального забезпечення є їх масовість, так як настання таких обставин є потенційно можливим у житті кожної людини. Особливо це стосується сімей з дітьми, так як за даними Державної служби статистики в Україні у 2012 році з загальної кількості сімей – 37,9 % мають дітей віком до 18 років, і з 2004 р. цей відсоток неухильно зростає, що свідчить про збільшення народжуваності в країні, а, отже, і про зростання ризику втрати частини доходу у зв'язку з необхідністю утримання дитини.

З першою ознакою тісно пов'язаний об'єктивний характер соціальних ризиків, так як вони настають переважно незалежно від волі особи. Але не можна говорити про виключно об'єктивний їх характер, так як деякі соціальні ризики, особливо у сфері соціального захисту сімей з дітьми, такі

як вагітність, народження дитини залежать як від об'єктивних, так і суб'єктивних факторів, їх настання, частіше за все, залежить від волі та бажання особи.

Наступною ознакою соціальних ризиків у праві соціального забезпечення є неможливість особи з об'єктивних причин самотійно подолати їх негативні наслідки. Для того, щоб вона змогла повернутися до попередніх умов життя або пристосуватися до існуючих, їй надається соціальний захист, право на який, передбачене Конституцією України.

Л.І. Лазор зазначену ознаку розуміє дещо по-іншому. Ну думку вченого, особливістю соціальних ризиків є не лише неможливість особи власним зусиллями подолати їх несприятливі наслідки, а й неможливість зробити це за допомогою тих членів сім'ї, які зобов'язані допомогти. [10, с. 72] Але з такою думкою вченого важко погодитись, так як законодавство у сфері соціального захисту сімей з дітьми містить багато прикладів, коли можливість надання підтримки членами сім'ї чи іншими особами у випадку настання соціального ризику не має правових наслідків, та тим паче не може позбавити особу, що опинилась у такій ситуації, права на соціальний захист з боку держави. Зокрема, соціальний супровід сімей з дітьми, що опинилися у складних життєвих обставинах у зв'язку з ВІЛ-інфекцією тощо, здійснюється незалежно від наявності зобов'язаних осіб. [11]

Важливою ознакою соціальних ризиків є їх наслідки, якими визнаються втрата або зменшення заробітку, іншого доходу, що є джерелом засобів для існування як для особи так і членів її сім'ї, а також втрата чи зміна соціального статусу, що стають підставами для соціального захисту. Наслідки соціальних ризиків у сфері соціального захисту сімей з дітьми є вдалим прикладом обмеження їх життєдіяльності у результаті як матеріальної, так і соціальної незахищеності.

Основною правовою ознакою соціальних ризиків є те, що вони потребують законодавчого закріплення як обставини, внаслідок яких особа

має право на соціальний захист. Лише при наявності правової норми, яка б визначала конкретні умови та порядок здійснення певного виду соціального захисту, сім'ї з дітьми у разі настання соціального ризику можуть реалізувати своє конституційне право.

На підставі дослідження законодавства можна говорити про ще одну ознаку соціальних ризиків, яка характерна для соціального захисту сімей з дітьми, це їх первинність стосовно останнього. Оскільки соціальний захист сімей з дітьми, на нашу думку, здійснюється у формах державної соціальної допомоги та додаткового соціального захисту, то можна говорити про їх компенсаційний характер, так як вони здійснюються лише після настання соціального ризику, який не може бути попередженим. Інша ситуація притаманна страховим соціальним ризикам, так як у цьому разі страхування здійснюється до моменту настання страхового випадку з метою подальшої компенсації несприятливих наслідків на засадах солідарності за індивідуальний ризик.

Таким чином, соціальний ризик у сфері соціального захисту сімей з дітьми – це закріплена законодавством об'єктивна можливість настання соціального неблагополуччя та/або матеріальної незабезпеченості в результаті зниження або втрати заробітку чи іншого доходу, а також у разі необхідності здійснення додаткових затрат, пов'язаних з утриманням дитини, яку особа (члени її сім'ї) не може подолати самотійно і потребує допомоги з боку держати і суспільства.

На підставі проведеного дослідження поняття та ознак соціального ризику у сфері соціального захисту, у тому числі соціального захисту сімей з дітьми, необхідно зазначити, що в його структуру не входять зовнішні обставини життєдіяльності особи, внаслідок яких вона ризикує опинитися у стані соціального неблагополуччя та/або матеріальної незабезпеченості. Вони є причинами соціальних ризиків, але самі по собі не можуть спровокувати настання несприятливих наслідків. Так, різноманітні епідемії призводять до збільшення кількості захворювань, у тому числі дітей, у

зв'язку з чим у родини виникає необхідність догляду за хворою дитиною тощо. Такі обставини настільки різноманітні, що їх можна розподілити за різними критеріями, але створити їх вичерпний перелік неможливо. [6, с. 26]

Зазначене стосується також соціальних ризиків. Так, залежно від організаційно-правової форми соціального захисту соціальні ризики можна класифікувати на страхові, тобто такі, які забезпечуються в рамках системи соціального (державного і недержавного) страхування та нестрахові – забезпечуються за програмою державної соціальної підтримки.[12, с. 56] Останні характерні для соціального захисту сімей з дітьми.

Залежно від наслідків, які можуть наставати в результаті соціального ризику, виділяють економічні ризики, які пов'язані з втратою заробітку, доходу, малозабезпеченістю, тощо та соціальні – з подоланням складної життєвої ситуації. [13, с. 6] Як зазначалося раніше, особливістю соціальних ризиків у сфері соціального захисту сімей з дітьми є те, що для них можливими є як економічні, так і соціальні наслідки, тому обидва ці види характерні для даної категорії населення.

О.Є. Мачульська розширює зазначену класифікацію на підставі подій, що можуть стати причиною виникнення соціальних ризиків та розподіляє їх на чотири групи: економічного характеру (безробіття); фізіологічного характеру (вагітність та пологи); професійного характеру (професійні захворювання); демографічного та соціального характеру (багатодітність, сирітство, неповна сім'я).[6, с. 27]

В аспекті способів державного забезпечення розрізняють традиційні та нетрадиційні соціальні ризики.

Для визначення переліку традиційних ризиків, як правило, застосовують норми Конвенції Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення № 102 та Європейського кодексу соціального забезпечення. Зокрема, згідно з Кодексом, держави повинні здійснювати соціальний захист у зв'язку з хворобою, безробіттям, старістю, трудовим каліцтвом, професійною хворобою, утриманням дітей, вагітністю і

пологами, інвалідністю, втратою годувальника. Ці ризики характеризуються найбільшою типовістю і найвищою вірогідністю настання.

З часом коло соціальних ризиків почало розширюватись, зокрема, через вплив таких факторів як деіндустріалізація економік, активне застосування праці жінок, нестійкість сімейних структур та ін. З'явилося поняття «нетрадиційні» соціальні ризики, які також можна поділити на категорії: універсальні ризики; групові/класові ризики; ризики певних етапів життя; міжпоколінні ризики, які передаються від батьків до дітей. [14, с. 2000]

Найперше, що стало визнаватися обставиною, що вимагає державної підтримки осіб, які опинилися під її впливом, це – народження, утримання та виховання дітей. У зв'язку з цим, нетрадиційно, до соціальних ризиків стали відносити догляд за малолітніми дітьми, виховання дитини одноосібно, одним з батьків, утримання трьох і більше дітей, догляд за хворими дітьми та необхідність у зв'язку з цим здійснення додаткових витрат та ін.

Таким чином, слід дійти висновку, що підставами для соціального захисту сімей з дітьми є поряд з традиційними соціальними ризиками (вагітність та пологи, утримання дитини) частіше за все нетрадиційні ризики (малозабезпеченість, виховання дитини одноосібно, хвороба дитини та ін.), що більшою мірою відображають особливості життєдіяльності зазначеної категорії населення у сучасний період.

Соціальним ризиком як підставою надання соціального захисту сімей з дітьми є закріплена законодавством об'єктивна можливість настання соціального неблагополуччя та/або матеріальної незабезпеченості в результаті зниження або втрати заробітку чи іншого доходу, а також у разі необхідності здійснення додаткових затрат, пов'язаних з утриманням дитини, яку особа (члени її сім'ї) не може подолати самостійно і потребує допомоги з боку держати і суспільства.

Для визначення поняття та переліку соціальних ризиків у сфері соціального сімей з дітьми, перешкодою є відсутність єдиного нормативно-правового акту. Тим не менше, на підставі аналізу законодавчої бази у цій

сфері, можна виокремити соціальні ризики, що є підставами для соціального захисту сімей з дітьми. Ними є: вагітність та пологи, догляд за дитиною, утримання дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, малозабезпеченість, хвороба дитини, утримання дитини одноосібно, багатодітність, інвалідність.

Таким соціальним ризикам притаманні наступні ознаки: 1) законодавче закріплення соціальних ризиків як обставин, внаслідок яких сім'я має право на соціальний захист; 2) вони мають суспільний характер та досить високий коефіцієнт вірогідності у житті кожної людини; 3) хоча такі ризики, у своїй більшості, носять об'єктивний характер, все ж для них велике значення мають суб'єктивні фактори, такі як воля та бажання особи мати дітей; 4) наслідки соціальних ризиків у системі соціального захисту сімей з дітьми можуть проявлятися у двох формах – матеріальній незабезпеченості та соціальній незахищеності; 5) родина, яка опинилася у складній життєвій обставині не може подолати ці наслідки самотійно та потребує соціального захисту з боку держави та суспільства; 6) такий соціальний захист носить компенсаційний характер, так як, на відміну від соціального страхування, наслідки соціальних ризиків, що притаманні для сімей з дітьми, неможливо попередити.

Список літератури:

1. Сташків Б.І. Поняття права соціального забезпечення // Право України. – 2000. - № 5. – С. 24-26
2. Право социального обеспечения: учебное пособие / под ред. К.Н. Гусова. – М.: «Прспект», 1999. – С. 381
3. Лушникова М.В., Лушников А.М. Курс права социального обеспечения (2-е изд., доп.). – «Юстицинформ», 2009. – с. 656.
4. Роик В.Д. Социальная защита работника в процессе труда: проблемы теории и практики: Автореф. дис. ... докт. эконом. наук. – М., 1994. – 21 с.
5. Право соціального забезпечення: Навч. посіб. для студ. юрид. спец, вищ. навч. закл. / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук та ін. / За ред. П. Д. Пилипенка. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. — 496 с. – С. 187
6. Мачульская Е.Е. Право социального обеспечения: учебник. – М.: Юрайт, 2010. – 582 с.
7. Про затвердження Порядку забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації інвалідів, дітей-інвалідів та інших окремих категорій

населення: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2012 р. № 321 // Офіційний вісник України. – 2012. - № 31. – Ст. 1146

8. Буянова М.О. Социальное обслуживание граждан в России в условиях рыночной экономики: Теоретико-правовой аспект: монография. – М., ООО «Издательство Проспект», 2002. – 240 с.

9. Федорова М.Ю. Теоретические проблемы правового регулирования социального страхования: монография. – Омск: Омский госуниверситет, 2003. – 382 с.

10. Право социального обеспечения в Украине /Л.И. Лазор, Н.И. Иншин, С.Н. Прилипко и др.; Под ред. Л.И. Лазор, С.Н. Прилипко, О.Н. Ярошенко. – Х., 2010. – 456 с.

11. Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах: Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 25.04.2008 р. №1795 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 40. - Ст. 1334

12. Синчук С.М. Теорія соціального ризику за правом соціального забезпечення // Право України. – 2003. - № 3. – С. 55-59

13. Истомина Е.А. К вопросу о классификации социальных рисков // Научно-информационный журнал «Вопросы управления». Выпуск № 3 (20) – Трудовое и гражданское право. – 2012. – С. 4-8

14. Esping-Andersen, Gosta; Duncan Gallie; Anton Hemerijk; John Myers, 2002, “Why we need aNew Welfare State”, Oxford: Oxford University Press